

ԿԱՐԱՊԵՏ ՀԱԿՈՒԹՅԱՆ

ՀՀ արդարադատության նախարարության աշխատակազմի վերահսկողության վարչության առաջին կարգի մասնագետ, ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՉԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՍԻՉՈՑՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԴԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում շատ մեծ է նաև զանգվածային լրատվամիջոցների դերը:

Մարդկանց միջև գոյություն ունեցող գրեթե բոլոր հարաբերություններն ունեն տեղեկատվական բաղկացուցիչ: Այդ պատճառով անհրաժեշտ է որդեգրել համալիր մոտեցում ուսումնասիրելու համար քաղաքացիական հասարակության սոցիալական հիմքը, որտեղ այն դիտվում է որպես այդ հասարակության անդամների ամբողջություն, որոնք աջակցում են քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը և կենսագործունեությանը: Այդ աջակցությունը կարող է լինել ինչպես գիտակցված, այնպես էլ չգիտակցված և դրսևորվում է հիմնականում երեք ձևերով՝ տեղեկատվական, նորմատիվ և գործնական: Տեղեկատվական ձևը ենթադրում է մարդու մտա որոշակի գիտելիքների առկայություն, որոնք նրան թույլ են տալիս արդյունավետ վերահսկել իշխանության գործունեությունը, կառուցել իր հարաբերությունները այլ անհատների, կազմակերպությունների, պետական իշխանության մարմինների հետ՝ ելնելով քաղաքացիական հասարակության կենսագործունեության հիմնական սկզբունքներից: Այլ կերպ ասած՝ դրանք այն գիտելիքներն են, որոնք մարդուն թույլ են տալիս լինել քաղաքացիական հասարակության լիարժեք անդամ: Դրանց մեջ ներառվում են իրավունքի ոլորտի գիտելիքները (անհատի կողմից իր իրավունքների և պարտականությունների իմացություն), քաղաքական բնագավառի գիտելիքները (պետական իշխանության մարմինների համակարգի, այս կամ այն մարմնի իրավասության սահմանների իմացություն և այլն), երկրում տեղի ունեցող իրադարձությունների իմացություն և այլն:

Առանձնակի կարևորություն ունի քաղաքացիական հասարակության տեղեկատվական համակարգը, որը կապված է զանգվածային լրատվամիջոցների բուռն զարգացման հետ: Տեղեկատվական ոլորտում գործող քաղաքացիական հասարակության սուբյեկտները ոչ պետական զանգվածային լրատվամիջոցներն են: Նրանց դերը պետության և քաղաքացիական հասարակության մեջ շատ կարևոր է: Չանգվածային լրատվամիջոցները այսպես ասած քաղաքացիական հասարակության «աչքերն ու ականջներն են»: Չանգվածային լրատվամիջոցները կոչված են տեղեկատվություն հաղորդել քաղաքացիական հասարակությանը իշխանության գործունեության, անհատների և հասարակության իրավունքների սահմանափակման, իշխանության ներկայացուցիչների անօրինական գործունեության մասին: Հենց նրանց միջոցով է քաղաքացիական հասարակությունը վերահսկողություն իրականացնում պետության գործունեության նկատմամբ: Հենց նրանք են ապահովում քաղաքացիական հասարակության և պետության հակադարձ կապը՝ պետական իշխանության մարմիններին տեղեկատվություն հաղորդելով նրանց գործունեության նկատմամբ բնակչության վերաբերմունքի, անհատների և նրանց միավորումների խնդիրների մասին:

Քաղաքացիական հասարակության կարևորագույն հատկանիշներից է նրա բաց բնույթը, ինչը առաջին հերթին ենթադրում է մարդկանց համար տեղեկատվության բոլոր աղբյուրների մատչելիությունը՝ բացառությամբ պետական, առևտրային կամ ընտանեկան գաղտնիք պարունակող տեղեկության¹, իրականացվող հասարակական-քաղաքական միջոցառումների՝ այդ թվում

www.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ընդունվող օրենսդրական ակտերի հրապարակայնությունը, մտքի, խոսքի ազատությունը և այլն:

Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 27-րդ հոդվածի 2-րդ մասի՝ յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք, ներառյալ՝ տեղեկություններ և գաղափարներ փնտրելու, ստանալու, տարածելու ազատությունը, տեղեկատվության ցանկացած միջոցով՝ անկախ պետական սահմաններից: Լրատվամիջոցների և տեղեկատվական այլ միջոցների ազատությունը երաշխավորվում է: Տեղեկատվությունը, նրա վերարտադրումն ու տարածումը ընդհանուր առմամբ մարդու տեղեկատվական իրավունքներն են, որոնք հանդիսանում են մարդու ցանկացած իրավունքների պահպանման և պաշտպանության կարևորագույն երաշխիքները: Գոյություն չունի մարդկային կենսագործունեության որևէ ոլորտ, որը այս կամ այն չափով կապված չլինի տեղեկատվության ստացման և մշակման հետ: Տեղեկացված լինելը մարդուն հնարավորություն է տալիս կենսագործունեության տարբել ոլորտներում ճիշտ գործել:

Իսկ ինչ է տեղեկությունը: «Տեղեկատվության ազատության մասին» 2003թ. սեպտեմբերի 23-ի ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ տեղեկությունն անձի, առարկայի, փաստի, հանգամանքի, իրադարձության, եղելության, երևույթի վերաբերյալ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ստացված և ձևավորված տվյալներ են՝ անկախ դրանց տնօրինման ձևից կամ նյութական կրիչից (տեքստային, էլեկտրոնային փաստաթղթեր, ձայնագրություններ, տեսագրություններ, լուսաժապավեններ, գծագրեր, սխեմաներ, նոտաներ, քարտեզներ):

Տեղեկատվությունը կարող է կրել անմիջական բնույթ, օրինակ՝ երկու անձանց շփման դեպքում և միջնորդավորված բնույթ: Երբ խոսքը գնում է զանգվածային լրատվամիջոցների մասին, նկատի են առնվում առանձնահատուկ միջնորդները, որոնց ի հայտ գալը հնարավոր դարձավ հասարակության զարգացման որոշակի փուլում: Այսպիսով, զանգվածային լրատվամիջոցները հենց այն միջնորդներն են, որոնք մեկնաբանում և գունազարդում են տեղեկությունը: Չանգվածային լրատվամիջոցները ոչ միայն տեղեկություն են հաղորդում, այլ նաև կատարում են սոցիալ-վերափոխման գործառույթներ: Հենց դրանում է կայանում զանգվածային լրատվամիջոցների առանձնահատկությունը

հասարակության տեղեկատվական համակարգում: Չանգվածային լրատվամիջոցները բազմաֆունկցիոնալ սոցիալ-քաղաքական ինստիտուտներ են, որոնց բնութագրական են հանրամատչելիությունը, հասարակական մեծ լսարանի առկայությունը, սոցիալ-վերափոխման հնարավորությունը: Չանգվածային լրատվամիջոցների համակարգը բնութագրվում է հետևյալ հատկանիշներով.

1. տեղեկատվության հագեցվածություն,
2. հրապարակայնություն, այսինքն՝ սպառողների անսահմանափակ շրջանակ,
3. տեղեկատվության համար հատուկ տեխնիկական միջոցների, սարքերի առկայություն,
4. տեղեկատվության միակողմանիություն և հակադարձ կապի սահմանափակ հնարավորություն,
5. բազմատարր լսարանի առկայություն, որը ձևավորվում է այս կամ այն տեղեկության նկատմամբ ուշադրության կենտրոնացման արդյունքում:

Չանգվածային լրատվամիջոցները հանդիսանում են հասարակության համար երկրագնդում տեղի ունեցող իրադարձությունների, փաստերի, երևույթների, գործընթացների վերաբերյալ տեղեկատվության ամենահասանելի կարևորագույն աղբյուրը²:

Համաձայն «Չանգվածային լրատվության մասին» 2003թ. դեկտեմբերի 13-ի ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի՝ զանգվածային լրատվության միջոց նշանակում է լրատվություն իրականացնելու միջոց, որը բաժանորդագրությամբ կամ առանց դրա, վճարովի կամ անվճար հիմունքներով տարածվում է՝

- մշտական անվանում, հերթական համար և ամսաթիվ ունեցող պարբերական թողարկումներով՝ նյութական կրիչի վրա, որոնց միևնույն բովանդակությամբ օրինակների քանակը պակաս չէ հարյուրից,
- հեռուստառադիոհաղորդմամբ,
- հանրային հեռահաղորդակցության ցանցով՝ որպես որոշակի հասցե ունեցող, անսահմանափակ թվով անձանց համար հասանելի և լրատվություն ներառող տեղեկատվական պաշար՝ անկախ թարմացման պարբերականությունից, պահման ժամանակի տևողությունից և այլ չափանիշներից³:

Ըստ էության տեղեկատվության տարածման

www.lawinstitute.am

տեխնիկական միջոցներից էլենելով՝ զանգվածային լրատվամիջոցները կարելի է բաժանել երեք հիմնական խմբի.

1. տպագիր մամուլ՝ տեքստի և պատկերի տպագիր վերարտադրման ձևով տեղեկատվության տարածման միջոց,

2. ռադիո՝ ձայնային տեղեկատվության փոխանցում էլեկտրամագնիսական ալիքների միջոցով,

3. հեռուստատեսություն՝ տեսաձայնային տեղեկատվության փոխանցում էլեկտրամագնիսական ալիքների միջոցով⁴:

Չանգվածային լրատվամիջոցները կարող են բնութագրվել որպես սոցիալ-քաղաքական ամբողջի յուրահատուկ ինստիտուտ՝ օժտված առանձնակի կարևորությամբ, քանի որ նրանք հանդիսանում են հասարակության համար տեղեկատվության փոխանակման կարևորագույն միջոց: Չանգվածային լրատվամիջոցները ունեն մի քանի կարևորագույն խնդիրներ. նախ՝ զանգվածային լրատվամիջոցները նպաստում են ընդհանուր կոլեկտիվ նպատակների ու պահանջների քարոզմանն ու տարածմանը, որոնցով ղեկավարվում է հասարակության քաղաքական համակարգը և զանգվածային լրատվամիջոցները նպաստում են հասարակական ռեսուրսների կենտրոնացմանը, քաղաքական ծրագրերի ձևավորմանը, կառավարչական որոշումների ընդունմանը: Պետական զանգվածային լրատվամիջոցներն են հանդիսանում մի կողմից պետության և մյուս կողմից հասարակության շահերի ներկայացնողը:

Տեղեկատվության ազատությունը նախևառաջ նշանակում է տեղեկությունն օրենսդրությամբ սահմանված կարգով փնտրելու և դա տեղեկատվություն տնօրինողից ստանալու իրավունքի իրականացում, որի հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են «Տեղեկատվության ազատության մասին» 2003թ. սեպտեմբերի 23-ի ՀՀ օրենքով: Յուրաքանչյուր անձ իրավունք ունի ծանոթանալու իր փնտրած տեղեկությանը կամ դա ստանալու նպատակով օրենքով սահմանված կարգով հարցմամբ դիմելու տեղեկատվություն տնօրինողին և ստանալու այդ տեղեկությունը: Բացառություն են կազմում այն տեղեկությունները, որոնց մատչելիությունը օրենքով սահմանափակված է (նշված օրենքի 8-րդ հոդված): Հանրամատչելի տեղեկատվության տրա-

մադրման մերժումը կարող է բողոքարկվել դատական կարգով:

Հաղորդակցությունը սոցիալականի անխզելի մասն է: Մարդկային անհատականությունը ի սկզբանե միտված է հաղորդակցման ամենատարբեր ձևերին ու միջոցներին: Հաղորդակցման հարաբերություններում կարևոր դեր ունեն այնպիսի կատեգորիաներ, ինչպիսիք են իրավունակությունն ու գործունակությունը: Տվյալ դեպքում իրավունակությունն ասելով հասկացվում է անհատի հնարավորությունը ունենալ տեղեկատվական իրավունքներ և կրել պարտականություններ: Գործունակությունը մարդու հնարավորությունն է սեփական գործողություններով ձեռք բերել տեղեկատվական իրավունքներ և կրել պարտականություններ⁵:

Չնայած այն հանգամանքին, որ տեղեկատվության ոլորտում իրավունակությամբ օժտված են բոլոր անձինք՝ անկախ սեռից, տարիքից, ազգային, կրոնական կան ռասայական պատկանելիությունից, գործունակությունը կարող է սահմանափակ լինել: Այսպես, «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» 2000թ. հոկտեմբերի 9-ի օրենքի 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ մասնավոր հեռուստառադիոընկերությունների հիմնադիրներ չեն կարող լինել՝ 18 տարին չլրացած քաղաքացիները, դատարանի վճռով անգործունակ ճանաչված, օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազատազրկման դատապարտված և պատիժը կրող անձինք, ինչպես նաև օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով դատապարտված անձինք, որոնց դատվածությունը սահմանված կարգով հանված կամ մարված չէ⁶:

Որոշ տեղեկատվական իրավունքներ պատկանում են քաղաքացիներին Սահմանադրության ուժով և նրանց ձեռքբերման համար պետք չէ կատարել որոշակի գործողություններ: Դրանցից են օրինակ խոսքի, մտքի ազատության իրավունքները: Մյուս դեպքերում որոշակի տեղեկատվական իրավունքներ ձեռք բերելու համար քաղաքացին պետք է փոխի իր իրավական կարգավիճակը: Օրինակ, երբ օրինական ուժի մեջ մտած դատավճռով ազատազրկման դատապարտված և պատիժը կրող անձը զրկվում է հեռուստառադիոընկերություն հիմնադրելու իրավունքից, վերջինիս ձեռքբերման համար անհրաժեշտ է որպեսզի տվյալ անձը ազատ արձակվի և անցնի նորմալ կյանքի: Տեղեկատվական գործունակությունը ծագում է այն անձանց մոտ, որոնք իրենց հնարավորությունների,

www.lawinstitute.am

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

իրավական կարգավիճակի և այլ հանգամանքների ուժով կարող են անձամբ օգտագործել իրենց իրավունքները և կրել պարտականություններ: Պետությունը ևս հանդես է գալիս որպես տեղեկատվական իրավունքի սուբյեկտ, քանի որ հանդես է գալիս հիմնական տեղեկատվական ռեսուրսների և տեխնոլոգիաների սեփականատեր, ձևավորում է երկրի տեղեկատվական քաղաքականությունը, ապահովում է միասնական տեղեկատվական դաշտը և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, տեղեկատվության ստացման և օգտագործման հիմնախնդիրներին այսօր մեծ ուշադրություն է դարձվում: Ավելի հաճախ են տեղեկատվությունը և նրան առնչվող հարաբերությունները դառնում իրավական կարգավորման առարկա: Տեղեկատվությունը ներթափանցված է մարդկային կենսագործունեության բոլոր ոլորտների մեջ, այն հանդիսանում է հաղորդակցման, փոխըմբռնման և համագործակցության միջոց: Այսօր շատ հաճախ զանգվածային լրատվամիջոցները զբաղված են իշխանություններին ծառայելով՝ մոռանալով իրենց սոցիալական գործառնությունների մասին:

Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում զանգվածային լրատվամիջոցների դերի ուսումնասիրման հարցում կարելի է եզրակացնել, որ քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում զանգվածային լրատվամիջոցների կարևոր դերի ընդունման հետ մեկտեղ գոյություն ունեն տարբեր տեսակետներ դրա իրականացման և զանգվածային լրատվամիջոցների կոնկրետ գործառնությունների վերաբերյալ: Քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում զանգվածային լրատվամիջոցների առաքելության իրագործումը կարելի է ներկայացնել երկու ձևով: Դրանցից մեկն ընդգծում է լրագրողի տեղեկատվական գործառնությունը: Այսպես, կարելի է առանձնացնել քաղաքացիական հասարակությունում լրագրողի մի քանի խնդիրներ. կառավարության քաղաքականության վերլուծություն և դրա հետ կապված նյութերի հրապարակում, հասարակական տարբեր կարծիքների ներկայացում, վերլուծական նյութերի և սոցիոլոգիական տվյալների ներկայացում, որոնք հանրությանը հնարավորություն կտան ձևավորել ինքնուրույն մոտեցում քաղաքական կարևորագույն հիմնախնդիրների վերաբերյալ, կարևորագույն տնտեսական տվյալների հրապարակում: Դրանով զանգվածային լրատվա-

միջոցները զարգացնում են քաղաքացիական ինքնագիտակցությունը՝ նպաստելով քաղաքացիական հասարակության ձևավորմանը⁷: Երկրորդ դեպքում ընդգծվում է լրագրողի գաղափարական գործառնությունը քաղաքացիական հասարակության ձևավորման գործում՝ նրա առջև դնելով որոշակի խնդիրներ. իրականացնել համակողմանի ուսումնասիրություն, հանդես գալ հասարակական փորձագետի դերում՝ ձևավորելով պատկերացումներ, հայացքներ, կարծիքներ, հանդես գալ հասարակական խորհրդատուի դերում, մասնակցել հասարակության որոշակի հոգևոր մթնոլորտի ստեղծմանը՝ զանգվածային գիտակցության ձևավորման միջոցով, հանդես գալ սոցիալական երկխոսության կազմակերպիչի դերում: Նշված խնդիրների իրագործման համար լրագրողներին օրենքով տրամադրվում են որոշակի երեշխիքներ. մասնավորապես, լրագրողները գործում են ազատորեն՝ իրավահավասարության, օրինականության, խոսքի ազատության և բազմակարծության սկզբունքների հիման վրա: Լրագրողն իր մասնագիտական օրինական գործունեության ընթացքում, որպես հասարակական պարտք կատարող անձ, պաշտպանվում է Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրությամբ: Արգելվում է որևէ տեղեկատվություն տարածելուն կամ դա տարածելուց հրաժարվելուն նպատակաուղղված կամ դրան հանգեցնող հարկադրանքը լրագրողի նկատմամբ և լրագրողի մասնագիտական օրինական գործունեությանը խոչընդոտելը⁸:

Այսպիսով, քաղաքացիական հասարակության գոյության հիմնարար պայմաններից մեկը հրապարակայնությունն է, որն ապահովվում է զանգվածային լրատվամիջոցների միջոցով: Ժողովրդավարության պայմաններում քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները և պետությունը գործում են որպես ընդհանուր համակարգի տարբեր, բայց փոխկապակցված մասեր: Քաղաքացիական հասարակության և պետության հարաբերությունները կառուցվում են հրապարակային համաձայնության հիման վրա: Ժողովրդավարական պետության քաղաքացիները օգտվում են անհատական ազատության իրավունքից, բայց միևնույն ժամանակ նրանք պետական մարմինների հետ կիսում են ապագայի կառուցման պատասխանատվությունը: Քաղաքացիական հասարակությունը զարգացման բարձր մակարդակի է հասնում

www.lawinstitute.am

միայն ժողովրդավարական քաղաքական համա-
կարգի առկայության պայմաններում, որտեղ քա-
ղաքացիական հասարակության և իշխանության

հարաբերությունները կառուցվում են հրապարա-
կային համաձայնության հիման վրա:

¹ Տե՛ս «Տեղեկատվության ազատության մասին» 23.09.2003թ. ՀՀ օրենքի 8-րդ հոդվածը

² Տե՛ս Бачило И. Л. Информационное право: учебник для вузов, Москва, 2009. С. 327

³ Տե՛ս «Չանգվածային լրատվության մասին» 13.12.2003թ. ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդված:

⁴ Տե՛ս Воробьев В.П. Система СМИ Беларуси. Мн.: Изд. центр БГУ, 2002. 252 с.(ընդհանուր)

⁵ Տե՛ս Бачило И. Л. Информационное право: учебник для вузов, Москва 2009. С. 56.

⁶ Տե՛ս «Հեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» 09.10.2000թ. ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդված:

⁷ Տե՛ս Засурский Я. Зарубежный опыт участия прессы в формировании гражданской компетентности населения //

Роль прессы в формировании в России гражданского общества. М. 1999. С. 100 (ընդհանուր 272)

⁸ Տե՛ս «Չանգվածային լրատվության մասին» 13.12.2003թ. ՀՀ օրենք:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

Նորմատիվ-իրավական ակտեր

1. ՀՀ Սահմանադրություն (ընդունված համաժողովրդական քվեարկությամբ 1995թ. հուլիսի 5-ին):
2. «Հեռուստատեսության և Ռադիոյի մասին» 09.10.2000թ. ՀՀ օրենք:
3. «Չանգվածային լրատվության մասին» 13.12.2003թ. ՀՀ օրենք:
4. «Տեղեկատվության ազատության մասին» 23.09.2003թ. ՀՀ օրենք:

Գրականություն

5. Իմաստասիրական անդրադարձներ: Գիտական հոդվածների ժողովածու: Երևանի համալս. հրատ. 2004թ. Երևան, 198 էջ:
6. ՀՀ սահմանադրական իրավունք: Երևանի պետ. համալս.: Երևան 2003թ. 608 էջ:
7. Засурский Я. Зарубежный опыт участия прессы в формировании гражданской компетентности населения // Роль прессы в формировании в России гражданского общества. М. 1999. 272 с.
8. Воробьев В.П. Система СМИ Беларуси. Мн.: Изд. центр БГУ, 2002. 252 с.
9. Бачило И. Л. Информационное право: учебник для вузов, Москва, 2009. 474 с.

РЕЗЮМЕ

***Правовое положение средств массовой информации
и их роль в формировании гражданского общества***

В данной работе теоритическому анализу подвергаются важнейшие вопросы, касающиеся правового статуса средств массовой информации, основных принципов их деятельности, направлений и задач. Представляется их роль и значение в жизни общества и государства. Правовой статус средств массовой информации представляется не только в рамках правовых актов, лежащих непосредственно в основе их формирования, но и в контексте правовых актов некасающихся их непосредственно. Отражается важность посреднической миссии средств массовой информации между обществом и государством. Предлагаются механизмы для повышения эффективности их деятельности.

SUMMARY

Legal Status of Mass Media and its Role in Composing of Civil Society

This article provides theoretical analysis of important issues concerning the legal status of Mass Media, the main concepts of directions and issues of its functions. The article describes the role of the Mass Media in the State and in the society. The legal status of Mass Media is described not only within the legal norms directly set in the basis of its composition but also within the context of other legal norms concerned to it indirectly. It is seen in the article the necessity of composition of Public Council as well as the important mediating mission between public and State. The article stresses mediating mission between the State and the society in regard to the Mass Media. It is suggested several mechanisms and structures as to strengthening and developing the work of Mass Media.